

NURU MƏMMƏDOV

Bakı Dövlət Universitetinin dosenti

E-mail: TarixVeOnunProblemleri@gmail.com

AZƏRBAYCANIN ƏRAZI BÜTÖVLÜYÜNƏ EDİLƏN QƏSDLƏRƏ QARŞI AZ.MİK-İN MÜBARİZƏSİ ARXIV SƏNƏDLƏRİNİN «DİLİ» İLƏ

Açar sözlər: Azərbaycan, Ermənistan, Gürcüstan, sovet, mərkəz, ərazibütövlüyü, qəsd, işğalçılıq siyasəti

Ключевые слова: Азербайджан, Армения, Грузия, совет, центр, территориальная целостность, заговор, экспансионистская политика

Keywords: Azerbaijan, Armenia, Georgia, Soviet, centre, territorial integrity, attempt; the policy of occupation

Azərbaycan–Ermənistan və Azərbaycan–Gürcüstan ərazi məsələləri obyektiv tədqiqata ehtiyacı olan vacib problemlərdən biridir və bu vaxta qədər müstəqil tədqiqat mövzusu olmamışdır. Problemin bəzi məsələləri Respublika tarixşünaslığında az-çox işıqlandırılrsa da ancaq təəssüflə qeyd etməliyik ki, belə bir vacib mövzu müstəqil tədqiqat obyektinə olmamışdır, bəzən obyektiv şərh edilmir və yaxud da ki, bilməyərək dolaşmaq salınır. Hətta dərsliklərdə də müəyyən qeyri-dəqiqəliyinə yol verilmişdir.

Sovet imperiyasında yaranmaqda olan totalitar amirlik sisteminin yeni piramidası formalaşmaqda idi. Həmin piramidanın zirvəsində dayanan İ.V.Stalin rejimi hər hansı bir müttəfiq respublikaya «müstəqil» daxili və xarici siyasət yeritməyə imkan vermirdi. Çünki «elatası» yaranmaqda olan şəxsiyyətə pərəstişə o qədər aludə olmuşdu ki, özündən güclü və savadlı heç kimi görmək istəmirdi. Bütün müttəfiq respublikalarda olduğu kimi, Azərbaycan SSR-də də «müstəqillik» yalnız kağız üzərində yazılan sabun köpüyünə bənzəyirdi. Kimsə mərkəzin siyasətinə qarşı və ya müdaxilə edə bilməzdi. Hətta ən yaxşı təkliflər və mülahizələr belə Mərkəzə lazım deyildi. Çünki Mərkəz hər şeyi «yaxşı» bilirdi. Mərkəz isə «...türklərə etibar etmir və Azərbaycanın taleyini erməni daşnaklarına tapşırırdı...» (1, 60).

Yuxarıda deyilənlərə rəğmən Az.MİK istisnalıq təşkil etmirdi. Digər müttəfiq respublikalar kimi, Az.MİK-ində hüquq və səlahiyyətləri məhdudlaşdırılmışdı, bəzən hətta əlindən alınır. Bununla belə Az.MİK ərazi məsələsində, sərhədlərin müəyyən edilməsində prinsipial mövqə tuturdu. Dəfələrlə sərhədlərin müəyyən edilməsində ədalətli təkliflərlə çıxış edirdi. Bu, məsələnin bir tərəfidir. Qaldı ki, məsələnin digər tərəfi, yəni AZ.MİK-in qərarının yuxarı distansiyalar – Zaqafqaziya MİK və SSRİ MİK tərəfindən təsdiq edilməməsi məsələsi, bu artıq aysberqin görünməyən tərəfidir. Beləliklə, Azərbaycan-Ermənistan və Azərbaycan – Gürcüstan arasında olan ərazi və sərhəd məsələlərini obyektiv tədqiq etmək arxiv sənədlərinə əsasən mümkündür. Problemin vacibliyini nəzərə alaraq arxiv sənədləri əsasında onun tədqiq edilməsi vacibliyini və zəruriliyini qarşımıza məqsəd qoymuşuq.

Beləliklə, Azərbaycanın ayrı-ayrı ərazilərinin Ermənistan və Gürcüstan tərəfindən ələ keçirilməsi, bu işdə Mərkəzin onlara havadarlıq etməsi məsələləri külli miqdarda arxiv sənədlərində öz əksini tapmışdır. Azərbaycanın torpaqlarının itirilməsində sovet Rusiyasının, yəni Mərkəzin günahları çoxdur. Qəribəsi odur ki, Sovet Rusiyasına ilk sığınan Azərbaycan olduğuna baxmayaraq yenə də Azərbaycan SSR-ə münasibətdə Sovet Rusiyası ikili siyasət yeridir, erməniləri müxtəlif bəhanələrlə müdafiə edirdi. Xristian Ermənistanı meyl etmək

Rusiya diplomatiyası üçün üstün istiqamət olmuşdur, «mübahisəli ərazilər» məsələsində sovet rəhbərliyi həmişə Ermənistanı və Gürcüstanı müdafiə etmişdi. Sovet Rusiyasının ikiüzlü siyasətinin tam mahiyyətini üzə çıxaran faktlardan biri də odur ki, Naxçıvanda ermənilərin hücumlarının qarşısını qətiyyətlə alan, görkəmli türk generalı Veysəl Nüvar yazırdı ki, Azərbaycanı Sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra mərkəz ikiüzlü siyasət yeridirdilər (2, 39-40).

Cənubi Qafqazda XI Ordunun ilk işğal hədəfi Azərbaycan oldu. Düşünmək olardı ki, o dövrün güclü dövləti və ordusu olan Sovet Rusiyası və dinə əməl edəcək və Azərbaycana tez-tez dağıdıcı basqınlar edən daşnak Ermənistanının quldur hərbi birləşmələrindən mühafizə edəcəkdir və vəd etdiyi kimi, ərazi bütövlüyünün təminatına kömək edəcəkdir. Ancaq əksinə oldu, ermənilərin ərazi iddiaları daha da artdı, daşnak quldurlarının hücumları intensiv xarakter aldı. Erməni silahlı quldur dəstələri general Dro, tayqulaq Andronik və polkovnik Njdenin komandanlığı altında 1920-ci ilin iyulunda daşnaklarla birlikdə Gorus-Naxçıvan, Zəngəzur, Qarabağ ərazilərinə dağıdıcı basqınlar etdilər. Sonra ermənilər Şuşa, Lənkəran, Astarə və b. yerlərə hücum etdilər. Qafqaz briqadasının 28-ci atıcı diviziyasının rəhbərliyinin verdiyi məlumata görə 1920-ci ilin iyulundan 1921-ci ilin yanvarına qədər erməni silahlı quldurları Naxçıvana, Ordubada dəfələrlə qarətçi hücumlar etmiş, çoxlu adam ödürlmüşlər (3, i.2953, 92-94).

1920-ci il avqustun 10-da Azərbaycan SSR-nin rəhbərliyinin və Azərbaycan xalqının iştirakı və xəbəri olmadan Sovet Rusiyası ilə Ermənistan daşnak hökuməti arasında 6 bənddən ibarət müqavilə imzalandı. Altı bənddən dördü ərazi məsələlərinə həsr edilmişdi. Müqavilənin ikinci bəndində deyilirdi: «Ermənistan Respublikası qoşunlarının yerləşdirilməsi üçün bu sazişlə müəyyən edilmiş zolaqlar istisna olmaqla mübahisəli vilayətlər Qarabağ, Zəngəzur qəzası və Naxçıvan diyarı RSFSR qoşunları tərəfindən tutulur» (4, 47-48). Ərazi məsələləri ilə bağlı olduqca ədalətsiz qərar qəbul edilir. Həmin müqavilənin şərtlərinə görə Azərbaycana məxsus olan Şərur-Dərələyəz bölgəsi bütövlükdə qeyd-şərtsiz Ermənistanına verildi. Qarabağ, Zəngəzur və Naxçıvan isə «mübahisəli ərazilər» elan olundu. Şərur-Dərələyəz bölgəsinin belə səxavətlə Ermənistanına «bağışlanması» ermənilərin iştahını daha da artırdı və Azərbaycanın digər ərazilərinin, o cümlədən Zəngəzurun işğalına siyasi zəmin yaratdı. Bununla Sovet Rusiyası Azərbaycan torpaqları hesabına Ermənistanı sovetləşdirmək siyasəti yürüdü (5, 128). Ərazi məsələləri ilə bağlı mərkəzin belə ədalətsiz mövqeyinə ciddi etirazını bildirən N.Nərimanov Moskvaya həyəcanlı teleqramlar və Azərbaycan nümayəndə heyətini göndərmişdi.

Ancaq çox təəssüf ki, N.Nərimanovun bu teleqramı (məktubu) cavabsız qalır. Görünür ki, Çiçerin də öz müavini millətçi erməni Qaraxanın təsiri ilə bu məktuba reaksiya vermir. Ancaq ermənilər özbaşına olaraq Azərbaycan torpaqlarını işğal edərək Zəngəzur və Mehri qəzalarını yaratdılar, bir növ dəhliz yarandı, Naxçıvan diyarı Azərbaycandan süni surətdə ayrı düşdü.

Sovet Rusiyası var gücü ilə Ermənistanı sovetləşdirmək siyasəti yeridir və bu yolda ona hər bir köməklik göstərməyi vəd edirdi. 1920-ci il noyabrın 29-da Ermənistanda Sovet hakimiyyəti qurulan günün sabahı, yəni noyabrın 30-da N.Nərimanov AK (b) PMK-nın Siyasi və Təşkilat bürosunun iclasında çıxış etdi və həmin iclasda qərar qəbul edildi. N.Nərimanovun çıxışında və qəbul edilən qərarla Ermənistanda Sovet hakimiyyətinin qurulması təbrik edilir və göstərilirdi ki, bundan sonra Sovet Azərbaycanı ilə Sovet Ermənistanı arasında «heç bir sərhəd mövcud deyildir...». 1920-ci il dekabrın 1-də Bakı sovetinin geniş iclasında qəbul edilən qətnamədə iki sovet respublikaları arasında (Azərbaycan və Ermənistan Respublikaları) gələcəkdə iqtisadi, təsərrüfat və hərbi əlaqələrin yaranması və müqavilələrin bağlanması üçün əlverişli şərait yarandığı bildirilirdi. Ancaq ertəsi gün, yəni dekabrın 2-də dərc edilən mətbuat

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

səhifələrində qətnaməyə belə bir fraza əlavə edilmişdi: «Zəngəzur ərazisi və Naxçıvan qəzası Sovet Ermənistanının ayrılmaz hissəsidir» (!) Şübhə yoxdur ki, bu fraza N.Nərimanovun xəbəri olmadan Q.K.Orconikidze və S.M.Kirovun diplomatik oyunu kimi daxil edilmişdi (6, 122). Bu isə ciddi səhv idi. Beləliklə, müxtəlif aldadıcı və fırıldaq yollarla qəsdən «səhvlər» edən Mərkəzin ermənipərəst emissarları ermənilərin işğal planlarına şərait yaradır və onlara köməklik göstərirdilər.

Ermənistanın şovinist ruhlu hakim dairələri Moskvadakı himayədarlarının köməyi ilə Azərbaycanın, o cümlədən Naxçıvanın bir çox torpaqlarını zorla qoparıb öz ərazilərinə birləşdirməyə nail ola bildilər. «1929-cu ildə Zaqafqaziya MİK-in qərarı ilə Naxçıvanın 657 kvadrat kilometr ərazisi – Şərur qəzasının Qurdqulaq, Xaçik, Horadiz, Naxçıvan qəzasının Şahbuz nahiyəsinin Oğbin, Ağxaç, Almalı, İtqıran, Sultanbəy kəndləri, Ordubad qəzasının Qorçevan kəndi, habelə Kilidkəndi torpaqlarının bir hissəsi Ermənistana verildi. 1930-cu ildə isə Əldərə, Lehvaz, Astazur, Nüvədi və sair yaşayış məntəqələri Ermənistana verilmiş, həmin ərazilərdə Mehri rayonu yaradılmışdı» (7). Naxçıvan MSSR-in 1926-cı ildə olan 5988 km² ərazisindən 658,4 km² əzəli torpaq sahəsi qoparılaq Ermənistana qatılmaqla, onun ərazisi 5329,6 km² endirildi (8, 367-368).

Beləliklə, Zaqafqaziya MİK-in ədalətsiz qərarı ilə Naxçıvanın 9 kəndi Ermənistana verildi (9, 159-160).

Zəngəzuru ələ keçirməyə can atan ermənilər 1920-ci ilin sonundan başlayaraq tez-tez hücumlar edirdilər. Rəsmi İrəvan XI Ordu ilə saziş imzaladı və onun köməyi ilə 1921-ci ilin iyulunda Zəngəzurun yuxarı hissəsini işğal etdilər. Beləliklə, Azərbaycan torpaqları olan 11.000 kv.km ərazimiz (buraya əsasən Zəngəzur qəzası, Şərur-Dərələyəz qəzası və Göyçə dairəsi daxil idi) Ermənistana verildi (10, 131).

Zəngəzur və Şərur-Dərələyəz məsələsində Sovet Rusiyasının mövqeyi dəfələrlə dəyişsə də, ancaq onun gizli planları var idi və birmənalı şəkildə ermənilərin ideyaları ilə üst-üstə düşürdü. Lakin Rusiya kimi böyük bir dövlətin xarici siyasət planlarında Lenini və Çiçerini öz bədnam fikirlərindən döndərmək olduqca çətin idi. Erməni əhatəsində fəaliyyət göstərən N.Nərimanovun qətiyyətinə baxmayaraq o tək qalırdı. Bu yerdə N.Nərimanovun mövqeyinin «qələbəsinə» Türkiyə həlledici kömək göstərdi. 1921-ci ilin martın 12-də Moskva müqaviləsinin imzalanması danışıqları zamanı Türkiyə nümayəndə heyəti qətiyyət nümayiş etdirərək Şərur-Dərələyəz dairəsinin bütövlükdə Azərbaycanın tərkibində saxlanılması ideyası ilə çıxış etdi. Türkiyə tərəfi öz mövqeyini belə dəlillərlə əsaslandırdı ki, birincisi, məhz bu yerlərdə məlum qanlı hadisələr baş vermiş və türk qoşunlarının bölgəyə gəlməsinə ehtiyac yaranmışdır; ikincisi, bütün bu dairə müsəlmanlarla məskunlaşmışdır. Bütün bunlara görə həmin ərazi üzərinə himayə hüququ Azərbaycana verilməlidir (11, 303; 12, 398-400).

Zaqafqaziya Sovet Respublikalarının sərhad məsələlərini həll etmək üçün 1921-1922-1923-cü illərdə rəsmi nümayəndələr vasitəsilə çoxlu danışıqlar olmuşdu. Yerli nümayəndələr dəfələrlə RK(b)P Qafqaz Bürosuna, Zaqafqaziya MİK-ə müraciətlər etmiş (13, i.2990, 20-23), mübahisəli və mübahisəsiz ərazilərin obyektiv həllinə kömək etməyi xahiş etmişlər. Az. MİK-in 15 aprel 1922-ci il tarixli qərarı ilə Azərbaycan və Ermənistan SSR arasında mübahisəli torpaq məsələsini həll etmək üçün 2 komissiya yaradılmışdır:

1) Qazax rayonu üzrə – komissiya üzvü Müseyib Əliyev, İbrahim Vəkilov və Əhməd Abbasov.

2) Qarabağ üzrə – komissiya üzvlərinin tərkibini müəyyənləşdirmək üçün Şuşa qəza İcraiyyə Komitəsinə göstəriş verilmişdi (14, i.2953, 262).

AK(b)P-nın Siyasi və Təşkilati Bürosununun 27 iyun 1921-ci il tarixli iclasında Azər-

baycan ilə Ermənistan arasında sərhəd məsələsi müzakirəyə çıxarılmışdı. Qərara alınmışdı ki, məsələnin doğru həlli erməni və müsəlman kütlələrini geniş şəkildə sovet quruculuğuna cəlb etməkdən ibarətdir (15, i.18, 93).

Rəsmi Moskvanın emissarları Azərbaycanda dövlət və hökumət strukturlarına sürətlə doluşur və bütün sahələrdə üstünlüyü ələ keçirirdilər. Bu baxımdan ali qanunverici hakimiyyət orqanı olan Az.MİK də istisnaıq təşkil etmirdi. Az.MİK-in 9 sentyabr 1922-ci il tarixli instruksiyası ilə tanış olan komissiyanın üzvləri sərhədlərin müəyyənləşdirilməsi ilə əlaqədar olaraq Şuşa, Cəbrayıl, Şamxor, Gəncə, Qazax, Nuxa, Zaqatala, Ağdaş və b. bölgələrə göndərilmişdilər (16, i.3026, 3). Həmin komissiya üzvlərinin heç biri azərbaycanlı deyildi. Həmin komissiyalara Az.MİK-in rəhbərliyi tərəfindən qısa müddətdə sərhədləri müəyyənləşdirib təsdiq vermələri tapşırılmışdı. Doğrudan da, Az.MİK-in təsiri ilə həmin komissiyaların arayışları əsasında Bakı, Gəncə, Şamxor, Qazax, Cavanşir, Şuşa, Cəbrayıl, Quba, Zaqatala, Nuxa, Ağdam, Şamaxı, Qubadlı, Salyan və Lənkəran qəzalarının sərhədləri müəyyənləşdirildi (17, i.2990, 17). Ancaq sonralar Ermənistan hökumətinin iddiaları əsasında bəzi qərarlarda «mübahisəli ərazilər» yenidən ortaya çıxdı və gərgin mübahisə obyektinə çevrildi. Məs., Kürdüstan qəza İcraiyyə Komitəsinin 18 noyabr 1923-cü il tarixli qərarında göstərilirdi ki, Zəngəzur ilə Qubadlı arasında və Zəngəzur ilə Kürdüstan arasında mübahisəli ərazi məsələsi qalmaqdadır (18, i.3020, 2). Tərəflər müxtəlif iddialarla çıxışlar edirlər və kömək üçün Az.MİK-in qərarını gözləyirlər.

Arxiv sənədlərinin araşdırılması nəticəsində məlum olur ki, əvvəllər olduğu kimi, yenə də Ermənistan tərəfindən Qazax qəzasında sərhəd pozuntusu olmuşdur. Mübahisəli ərazi məsələsini həll etmək üçün Qazax qəza İcraiyyə Komitəsi AZ.MİK-ə və Zaqafqaziya MİK-ə rəsmi müraciət edərək (19, i.2990, 4) məsələnin ədalətli həllini xahiş etmişdir. Belə bir müraciət Zəngəzur və Kürdüstan qəzalarından da daxil olmuşdu. Deməli, ermənilər yenə də dinc durmur və Azərbaycan torpaqlarını ələ keçirmək üçün müxtəlif bəhanələrdən istifadə edirdilər. Ermənistan MİK 1923-cü ilin sentyabrında Zəngəzur və Qubadlı qəzaları arasında mübahisəli sərhəd məsələlərini həll etmək üçün Zaqafqaziya MİK-ə xahiş etdi. Məsələni həll etmək üçün Zaqafqaziya MİK-in 18 oktyabr 1923-cü il tarixli qərarı və Struanın sədrliyi ilə komissiya yaradıldı. Həmin komissiya 1923-cü ilin oktyabrında Kürdüstan və Zəngəzur qəzaları arasında mübahisəli sərhəd məsələsini həll etməli idi (20, i.2990, 17). Buradaca qeyd etməyi vacib bilir ki, Zaqafqaziya MİK-in 18 oktyabr 1923-cü il tarixli qərarı ilə Qazax və Dilican qəzaları arasında sərhəd xətti müəyyənləşdirilmişdi (21, i.2990, 5). Ancaq bu sərhəd xətti qeyri-müəyyən olduğundan ona yenidən baxılmasını zaman özü göstərdi.

Açgöz və nankor qonşularımız torpaqlarımızı işğal etmək üçün bütün hiyləgər və riyakar əməllərinin hamısından istifadə edir və Mərkəzin havadarlığından lazımınca faydalanırdılar. Bu «başkəsən ermənilər» (Strabon) dinc durmur, yenidən yalan və böhtanlar atmağa başladılar. 1924-cü il noyabrın 3-də Mehri rayon İcraiyyə Komitəsindən Zəngilan qəza İcraiyyə Komitəsinə belə bir sənəd daxil oldu (22, i.3099, 42): sənəddə deyilirdi ki, Tuqut kəndi Ermənistanın ərazisinə daxildir. Bunu bilən Tuqut kənd əhalisi böyük bir yığıncaq təşkil etdi və bütün kənd əhalisi ümumi bir ərizə tərtib edib Nüvədi kənd Soveti Sədrinə göndərdi. Həmin ərizədə deyilirdi ki, bu ərazilər qədimdən bizimdir (23, i.3099, 43).

Sovet hakimiyyətinin ilk illərində ermənilərin bütün iddiaları Az.MİK tərəfindən qətiyyətlə rədd edilmiş və hətta mübahisəli torpaqlar məsələsi Azərbaycanın xeyrinə həll edilmişdir (DQMV istisna olmaqla). Bunu arxiv sənədləridə təsdiq edir. Zaqafqaziya MİK tərəfindən yaradılan Torpaq Komissiyası 1925-ci il sentyabrın 18-də akt tərtib etmiş və bildirmişdir ki, Azərbaycan ilə Ermənistan arasında «mübahisəli torpaq» məsələsi yoxdur (24,

i.997, 9-11). Buna görə də həmin komissiya öz fəaliyyətinə son qoydu. Ancaq sovet inzibati-amirlik sisteminin getdikcə güclənməsi İttifaq ərazisində bütün daxili və xarici siyasət məsələlərinin, o cümlədən taleyüklü məsələlərin həll edilməsi vahid bir mərkəzin əlində cəmləşməsinə əlverişli zəmin yaratdı. Mərkəz hər hansı bir məsələnin həllində aparıcı qüvvə idi və istədiyi məsələni də bildiyi kimi «həll edirdi». İyirminci illərin ikinci yarısında mərkəzin himayəsindən istifadə edən Ermənistan SSR yenidən Azərbaycan SSR-yə qarşı torpaq iddiaları ilə çıxış etməyə başlayır. Hətta Ermənistan SSR rəhbərliyi fırladaq yolu ilə sadə üsulla əl atır və bildirir ki, Ermənistanda heyvandarlığın inkişafı, mal-qaranın artımı üçün əlverişli şərait yoxdur və buna görə də «yay əkin sahəsi» adı altında yeni əlavə torpaqlar lazımdır. Ermənistan tərəfi Azərbaycana məxsus olan 4031,5 desyatin torpağı (25, i.997, 10) həmin hiylə ilə ələ keçirmək iddiasına düşür və bunu Zaqafqaziya MİK-dən xahiş edir.

Zaqafqaziya MİK 1927-ci il yanvarın 11-də Azərbaycan və Ermənistan SSR MİK-lərinə tapşırır ki, Qazax və Dilican arasında olan «mübahisəli torpaq» məsələsini 2 həftə müddətində razılaşdırıb həll etsinlər və Zaqafqaziya MİK-in təsdiqinə versinlər. Verilən tapşırıq əsasən Azərbaycan tərəfi məsələləri həll etmək üçün dəfələrlə erməni tərəfinə müraciətlər etsə də, ermənilər danışıqların heç birinə gəlməmişdilər. Fevralın 4-də bu barədə Zaqafqaziya MİK-ə məlumat verilmişdi (26, i.997, 6-7). Azərbaycan tərəfi tapşırıqları müntəzəm icra etməsinə baxmayaraq, birdən-birə Az.MİK-in xəbəri və razılığı olmadan Zaqafqaziya MİK 1927-ci il martın 31-də belə bir ədalətsiz qərar çıxardı: həmin qərara görə Azərbaycanın Zəngəzur qəzasına aid olan və sərhəd zolağında yerləşən 172,8 desyatin ərazi «mübahisəli zonaya» daxil edilərək onun 56,1 desyatini Ermənistana verildi, 116,7 desyatini isə Azərbaycanda saxlandı (27, i.1000, 1). Zəngəzur qəzasının 56,1 desyatin torpaq sahəsinin Ermənistana verilməsi barədə Zaqafqaziya MİK-in qərarı yerli əhaliyə məlum olan kimi, dərhal bu ədalətsiz qərara etiraz etmişdi. Az.MİK həmin qərarı rədd etmiş və Azərbaycan Xalq Torpaq Komissarlığına tapşırıq verir ki, bu mübahisəli məsələləri araşdırıb, ədalətlə həll etsin. Materiallar hazırlanır və Az.MİK-ə göndərilir. Az.MİK həmin materialları özünün rəsmi sənədi ilə birlikdə 1927-ci il sentyabrın 6-da Zaqafqaziya MİK-ə göndərir (28, i.1000, 12-13) və bildirir ki, həmin ərazilər əzəli Azərbaycan torpaqlarıdır. Təəssüf ki, Az.MİK-in obyektiv qərarı nəzərə alınmır.

Ancaq Az.MİK-in bu xahişini və məlumatını nəzərə almayan Zaqafqaziya MİK məsələni erməni hiyləgərlərinin xeyrinə həll edir.

Az.MİK-in qərarı və razılığı olmadan Zaqafqaziya MİK-in 1929-cu il 18 fevral tarixli qərarı ilə aran Qarabağın əraziləri olan Nüvədi, Eynazur və Tuqut (Cəbrayıl qəzasının kəndləri), həmçinin Ordubad qəzasının Kərkivan kəndi, Kilid kəndi torpaqlarının bir hissəsi Ermənistana verildi (29, 69). Süni yolla Mehri rayonu yaradıldı.

Bu itirilən torpaqların hamısını ürək yanğısı ilə qeyd edən ümummilli lider Heydər Əliyev demişdir: «...1929-cu ildə Zaqafqaziya MİK-in qərarı ilə Naxçıvan Muxtar Respublikasının 657 kv. Km torpağı Ermənistana verilmişdi... Başqa torpaqlar da veriləndir... Sırf Azərbaycan kəndi olan Nüvədi kəndi də 1929-cu ildə Azərbaycanın tərkibindən Ermənistana veriləndir... Nüvədi kəndinin əhalisi çox dəyanətli insanlardır..., hətta Nüvədi əhalisi 1991-ci ildə çıxmırdılar..., onları zorla çıxartdılar... Ermənilər Zəngilanı (o vaxt Cəbrayıl qəzası idi) alanda Araz çıxan ərazinin 10 kilometr dəmiryol xəttini işğal etmişdilər... İndi isə 46 kilometr Araz boyu ərazini ələ keçiriblər...» (30).

Beləliklə, Zəngəzurun cənub-qərb torpaqlarının ermənilərə «bağışlanması» nəticəsində Mehri rayonu təşkil edildi, Azərbaycan isə Naxçıvandan ayrı salındı. Azərbaycanın Naxçıvanla və Türkiyə ilə əlaqəsi kəsildi, Azərbaycan torpaqları parça-parça edildi.

«Qədim Azərbaycan torpağı olan Zəngəzur mahalının süni şəkildə Ermənistana veril-

məsi böyük ədalətsizlik idi. Bunun çox böyük mənfi nəticələri oldu. Bu, bütün türk dünyasını parçaladı» (31).

Zaqafqaziya respublikaları arasında torpaq və sərhəd məsələlərini «həll edən» Mərkəz həmişə erməni tərəfinin sözünü demişdi. Bundan da istifadə edən yaramaz erməni şovinistləri bir-birinin ardınca Azərbaycan torpaqlarını hərisliklə ələ keçirirdilər. Canavar dişlərini itilədən erməni başçıları Gəncə dairəsinə məxsus olan Lori-Pəmnək ərazisini «mübahisəli ərazi»yə daxil edəndə Azərbaycan rəhbərliyi bu ərazi barədə geniş məlumat hazırlayıb Zaqafqaziya MİK-ə göndərdi (32, i.2715, 6). Həmin sənəddə deyilirdi ki, bu ərazilər lap çoxdan, tarixən Azərbaycan ərazisidir və əhalisi də azərbaycanlılardır. Az.MİK-in göndərdiyi həmin sənəd Zaqafqaziya MİK-in Rəyasət Heyətinin 7 oktyabr 1929-cu il tarixli iclasında müzakirəyə çıxarılır. Müzakirə zamanı 4844 hektar ərazi «mübahisəli ərazi» kimi göstərilir (33, i.2715, 3). Azərbaycan tərəfi yoxdan meydana çıxan bu «mübahisəli ərazi»ni əsassız hesab edir və bunu ermənilərin uydurduğu yeni bir avantürist plan adlandırır. Qəribəsi odur ki, həmin iclasda heç bir qərar qəbul etməyən Zaqafqaziya MİK Rəyasət Heyəti az sonra Azərbaycanın xəbəri olmadan Lori-Pəmnək ərazisini, 4844 hektar ərazimizi birdən-birə Ermənistana «bağışlayır». Az.MİK-in bütün etirazları kağız üzərində qalır. Beləliklə, rəsmi Moskva heç kimlə qətiyyətlə hesablaşmır və Azərbaycan torpaqlarını bol-bol ermənilərə «bağışlayırdı». Azərbaycan rəhbərliyi isə mərkəzin qərarını rədd etmək zorunda deyildi. 1929-cu ildə Azərbaycanın 13 min hektar ərazisi - Naxçıvanın 9 kəndi (582,9 des.), Qaymaqlı və Kürümüzlü ərazisi (238,9 hektar) Ermənistana verildi. 1938-ci il martın 5-7-də imzalanmış protokola əsasən Laçının Qaragöl yaylası, Qubadlının Çayzəmi sahəsi, Qazağın Kəmərli kəndi və Kəlbəcərin Zod sahəsi Ermənistana verildi (34, 313).

Mərkəzin dəstəyindən istifadə edən Ermənistanın millətçi şovinistləri Naxçıvanın ərazisinin işğalını genişləndirdilər. Nəticədə Naxçıvanın ərazisi Qars müqaviləsi ilə müəyyən olunmuş 5988 kv.km-dən 1933-cü ildə 5329,6 kv.km-dək azaldı (35, 69).

Azərbaycan-Gürcüstan ərazi məsələləri tarixi ədalətlə və obyektiv həll etmək üçün Az.MİK dəfələrlə qarşı tərəfə və Zaqafqaziya MİK-ə müraciətlər etmişdir. Məsələn, Az.MİK Rəyasət Heyətinin 1925-ci il dekabrın 12-də olmuş geniş iclasında ərazi-sərhəd məsələlərə yenidən baxılması barədə Zaqafqaziya MİK qarşısında vəsadət qaldırmaq haqqında qərar qəbul edilmişdi. Az.MİK-in bu qərarına əsasən Zaqafqaziya MİK 1926-cı il fevralın 23-də, martın 9-da torpaq komissiyasının iclaslarını keçirmişdi. Təəssüf ki, Zaqafqaziya MİK Azərbaycana qarşı ədalətsiz mövqe tutaraq 20-ci illərin ikinci yarısında 29 277,85 hektar ərazini Gürcüstana bağışladı (36, 242).

Azərbaycan – Gürcüstan ərazi məsələlərinin növbəti, həm də ən ağırlı və ədalətsiz qərarı 1926-cı il dekabrın 5-də Zaqafqaziya MİK Rəyasət Heyətinin qəbul etdiyi qərar (37, i.1451, 27-28) (protokol №22) oldu. Milliyyətçə erməni olan S.Xanoyan həmin iclas protokolundan aydın olur ki, sədr idi. Bu daşnaq erməninin sədrliyi ilə qəbul edilən qərar olduqca ağırlı bir qərar oldu. Həmin qərar «mübahisəli ərazilər» hesab olunan yerləri müəyyən edən Zaqafqaziya MİK-in torpaq komissiyası 1926-cı il noyabrın 12-də hazırladığı sənəd (38, i.1451, 27-28)əsasında qəbul edilmişdi. Həmin sənədə görə aşağıda adları qeyd olunan ərazilərimiz əlimizdən alındı, Gürcüstana verildi:

a) Çatma ərazisi 16.667 desyadır.

Bu sahə 2 hissəyə ayrılır:

11.799,4 desyatin ərazi Gürcüstana verilir;

4.867,8 desyatin ərazi Azərbaycanda qalır.

b) Prior rayonu:

Tarix və onun problemləri, № 3 2013

Bu rayonda olan 7.851 desyatın torpaq sahəsinin hamısı Gürcüstana verilir. Ancaq Ceyrançöl düzündə azərbaycanlı əhaliyə ərazidə yerləşən çay sularından istifadə etmək hüququ verilir (ağlamalı və ələ salınmalıdır, deyilmi – N.M.)

c) Vaşlovan və Buğa – Meydan:

Ümumi sahəsi 7.667 desyatın hesablanır və hamısı Gürcüstana verilir (39, i.1451, 28).

Həmin ədalətsiz qərara Az.MİK-in etdiyi etirazların hamısı rədd edildi. Bədnam iclasın qərarına görə Azərbaycan və Gürcüstan arasında sərhədlər “müəyyənləşdirildi”. Eldar, Düz-Eldar, Nanaş, Kubatlı, Xazna və Samux. Bu məsələnin 2 ay müddətində həll edilib Zaq.MİK-in Torpaq Komissiyasının ixtiyarına verilməsi qərara alınır. Bunlardan əlavə həmin iclasda ikinci məsələdə müzakirəyə çıxarılır və o da Gürcüstanın xeyrinə həll olunur (40, i.1451, 28).

Beləliklə, Zaqafqaziya MİK Rəyasət Heyətinin 1926-cı il dekabrın 5-də olan iclasının ədalətsiz qərarı ilə Azərbaycanın 27.317, 4 desyatın torpaq sahəsi qeyd-şərtsiz Gürcüstana verildi (41, i.1451, 28). Ümumiyyətlə, 20-ci illərdə 63 min hektardan artıq ərazi Gürcüstana verilmişdi (42, 270). Sual olunur: nə üçün? Məgər o zaman Azərbaycanın rəhbərliyi yox idi mi, yəni bu qədər də satqınlıq və xəyanət olardımı? Yəni tərkibində yaşadığımız Zaqafqaziya hökuməti və ya mərkəz öz dövlətinin milli mənafeyinə beləmi düşmən münasibət bəsləyirdi. Bəs görəsən, Azərbaycan rəhbərliyi hara baxırdı və nəyə görə belə bədnam qərara etiraz etmədi. Niyə susdu? Bəli, bütün bunlar tariximizin qaranlıq səhifələridir. Belə qaranlıq günlərdə bütövlüyükə qəsd edildi, Azərbaycan torpaqları hərraca qoyuldu, parça-parça edildi və bölüşdürüldü.

Ümumiyyətlə, XX əsrin 20-90-cı illərində Azərbaycana məxsus olan 40,681 kv. km. ərazi Ermənistan tərəfindən işğal olunmuşdur (43, 134).

Mənbələr və ədəbiyyat:

1. Nərimanov N. Ucqarlarda inqilabımızın tarixinə dair (İ.V.Stalinə məktub). Bakı: Azərənşr, 1992
2. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VI cild., Bakı: Elm, 2000, 516s.
3. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi, f.379, siy.3
4. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. VI cild., Bakı: Elm, 2000, 629s.
5. PiriyeV. Azərbaycanın tarixi- siyasi coğrafiyası. Bakı: «Müəllim», 2006, 147s.
6. Гулиев Дж. Б. К истории образования второй республики Азербайджана. Баку: ЭЛМ, 1997, 164с.
7. Əliyev H.Ə. Naxçıvan Muxtar Respublikasının 75 illik yubileyi üzrə dövlət komissiyasının iclasında nitq // «Azərbaycan qəzeti», 11 fevral 1999-cu il.
8. Məmmədov İ. Azərbaycan tarixi. (Ali məktəblər üçün dərslik), B.: «Adiloğlu», 2005, 485s.
9. Dirçəliş-XXI əsr:1999, №19;2010, №141-142
10. PiriyeV. Azərbaycanın tarixi- siyasi coğrafiyası. Bakı: «Müəllim», 2006, 147s.
11. Musayevİ. Azərbaycanın Naxçıvan və Zəngəzur bölgələrində siyasi vəziyyət və xarici dövlətlərin siyasəti (1917-1921-ci illər). Bakı: BDU, 1996, 329s.
12. Qafarov V. Türkiyə-Rusiya münasibətlərində Azərbaycan məsələsi (1917-1922). Bakı: Azərşən, 2011, 473s.
13. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi, f.379, siy.3, iş 990, v.20-23
14. Yenə orada, iş.2953

15. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin İşlər İdarəsi yanında Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkətlər Dövlət Arxivi, f.1, siy.2, iş 18, v.93
16. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi, f.379, siy.3.
17. Yenə orada
18. Yenə orada
19. Yenə orada
20. Yenə orada
21. Yenə orada
22. Yenə orada
23. Yenə orada
24. Yenə orada
25. Yenə orada
26. Yenə orada
27. Yenə orada
28. Yenə orada
29. Mehdiyev R. Gorus – 2010 absurd teatrı mövsümü. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 96s.
30. Əliyev H.Ə. Naxçıvanın muxtariyyəti tarixi nailiyyətimizdir və biz bunu qoruyub saxlamalıyıq // «Azərbaycan» qəzeti, 17 yanvar 1998-ci il.
31. Əliyev İ.H. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının illik ümumi yığıncağında nitq // «Azərbaycan» qəzeti, 27 aprel 2011-ci il.
32. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi, f.379, siy.3
33. Yenə orada
34. Azərbaycan tarixi. 7 cildə. V cild, Bakı: Elm, 2001, 629s.
35. Mehdiyev R. Gorus – 2010 absurd teatrı mövsümü. Bakı: Şərq-Qərb, 2010, 96 s.
36. Rəhmanzadə Ş. Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində ərazi məsələləri (1917-1930). Bakı: Aspoliqraf, 2008, 376 s.
37. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Dövlət Arxivi, f.379, siy.3.
38. Yenə orada
39. Yenə orada
40. Yenə orada
41. Yenə orada
42. Rəhmanzadə Ş. Azərbaycan-Gürcüstan münasibətlərində ərazi məsələləri (1917-1930). Bakı: Aspoliqraf, 2008, 376 s.
43. Paşayev A. Açılmamış səhifələrin izi ilə. Bakı: Azərbaycan, 2001, 536s.

НУРУ МАМЕДОВ

доцент Бакинского Государственного Университета

**БОРЬБА АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО
ИСПОЛНИТЕЛЬНОГО КОМИТЕТА ПРОТИВ ПОПЫТОК НАРУШИТЬ
ТЕРРИТОРИАЛЬНУЮ ЦЕЛОСТНОСТЬ АЗЕРБАЙДЖАНА «ЯЗЫКОМ»
АРХИВНЫХ МАТЕРИАЛОВ**

В статье показано, что при поддержке советского центра Грузия и Армения периодически захватывали земли Азербайджана и в ответ на эти захваты ЦИК вел борьбу,

но добиться положительных результатов не смог. Таким образом, Азербайджанские земли были раздроблены и захвачены соседями.

NURU MAMMADOV
Assos.prof. of the Baku State University

**THE STRUGGLE OF AZERBAIJAN CIC AGAINST THE ATTEMPTS
DIRECTED TOWARDS THE TERRITORIAL INTEGRITY OF THIS COUNTRY
WITH THE "LANGUAGE" OF ARCHIEVES**

In the presented article the attempts, directed towards the territorial integrity of Azerbaijan, occupation of its territory by Soviet Army and facts of other sources are investigated with the "language" of archives documents. It is noted that Armenia and Georgia, supported by Soviet Centre regularly occupied the lands of Azerbaijan and Central Executive Committee of Azerbaijan struggled against it, but failed. So the territory of Azerbaijan was occupied by its "neighbours" by and by.

Rəyçilər: t.e.n.A.Ə.Rzayev, t.e.n.L.L.Həsənova
Bakı Dövlət Universiteti Azərbaycan tarixi kafedrasının 3 iyul 2013-cü il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (pr. №07).